

De Nederlandse economie

Het economisch herstel volgens de Conjunctuurklok, 2013–2016

2016 | 04

Ellen Webbink

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Recente economische ontwikkeling	6
3. De herstelfase, mei 2013–december 2014	7
3.1 De vertrouwensindicatoren	8
3.2 De faillissementen	11
3.3 De rente	12
4. De periode richting hoogconjunctuur, december 2014–augustus 2016	12
4.1 De investeringen	13
4.2 De arbeidsmarktindicatoren	14
4.3 De export	17
5. Revisie van de Conjunctuurklok	18
5.1 Vervangen indicatoren	18
5.2 Verwijderde indicatoren	19
5.3 Nieuwe indicator	19
6. Conclusie	21
Literatuurlijst	21

De Nederlandse economie is sinds het tweede kwartaal van 2014 gestaag gegroeid. De vertrouwensindicatoren in de Conjunctuurklok wezen al eerder op herstel. Tegelijk met het aantrekken van de economische groei herstelden de investeringen vanaf eind 2014, gestimuleerd door het opbloeien van de woningmarkt. In augustus 2016 was het conjunctuurbeeld al een paar maanden stabiel en presteerden de meeste indicatoren beter dan hun langjarige trend. Bij de revisie van de Conjunctuurklok is per indicator bekeken of de conjuncturele ontwikkeling hiervan nog wel samenhang met de ontwikkeling van het bbp. Slecht presterende indicatoren worden vervangen of verwijderd. De prijsindex voor bestaande koopwoningen wordt toegevoegd.

1. Inleiding

De Nederlandse economie is sinds het tweede kwartaal van 2014 gestaag gegroeid. CBS meet de economische groei door te kijken naar de ontwikkeling van het bruto binnenlands product (bbp). Naast de groei van de economie publiceert CBS ook andere indicatoren die een beeld geven van de Nederlandse conjunctuur, zoals vertrouwens- en arbeidsmarktindicatoren. In de CBS-Conjunctuurklok zijn de meest relevante conjunctuurindicatoren opgenomen.

CBS heeft de Conjunctuurklok ontwikkeld als hulpmiddel voor het bepalen van de stand en het verloop van de Nederlandse conjunctuur. Zoals een klok de actuele tijd laat zien, zo geeft de Conjunctuurklok de stand van de conjunctuur weer. Het samenspel van de indicatoren in de klok laat daarbij zien in welke fase de conjunctuur zich bevindt. De Conjunctuurklok wordt één keer per maand geactualiseerd met de op dat moment beschikbare informatie.¹⁾

In dit artikel wordt ingegaan op hoe de verschillende indicatoren de klok doorlopen hebben in de periode van mei 2013 tot augustus 2016. De te onderzoeken periode is opgedeeld in een herstelfase (mei 2013–december 2014) en een periode richting hoogconjunctuur (december 2014–augustus 2016). Hierdoor is goed te beoordelen welke indicatoren het eerst verbeterden, welke volgden en welke achterbleven. Dit artikel wordt afgesloten met de presentatie van de gereviseerde Conjunctuurklok.²⁾

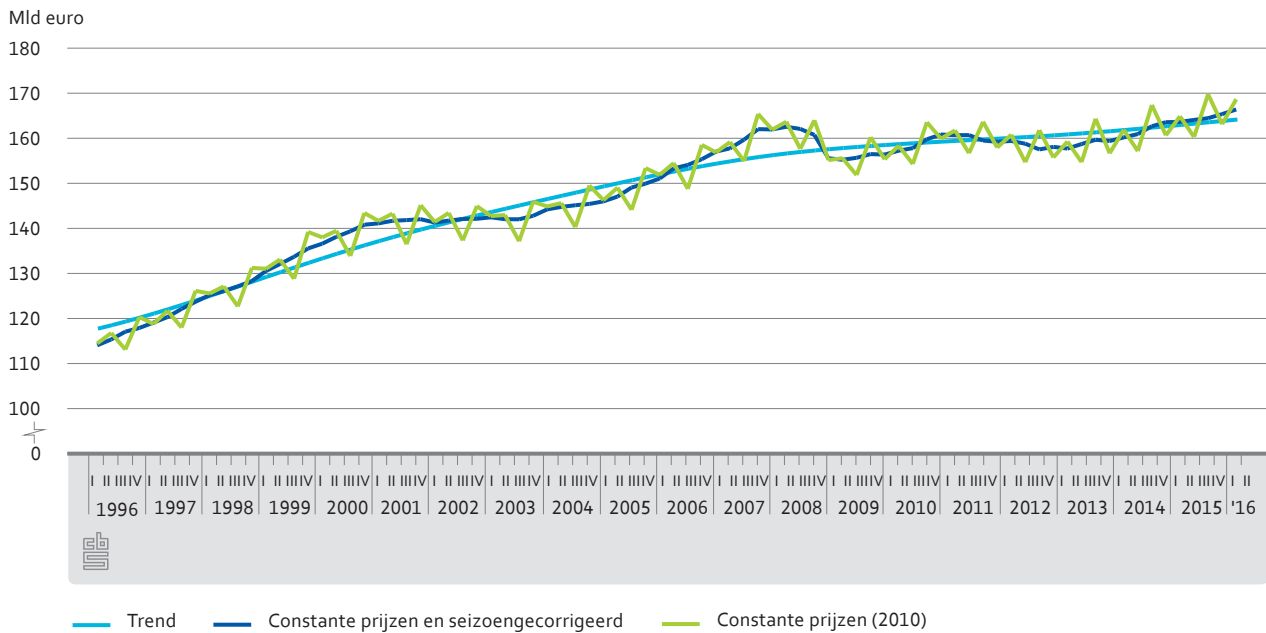
De werking van de Conjunctuurklok in een notendop

Conjunctuur is een golfbeweging waarbij toe- en afname van economische bedrijvigheid elkaar afwisselen. Die bedrijvigheid hangt af van de vraag naar goederen en diensten van een land. Hoe meer vraag, hoe meer een land produceert. Bij laagconjunctuur ligt de vraag (de bestedingen) onder de productiecapaciteit, bij hoogconjunctuur worden er meer goederen en diensten gevraagd dan de huidige productiecapaciteit aankan.

¹⁾ Dat is doorgaans de informatie van de verslagmaand of -kwartaal ervoor.

²⁾ De gereviseerde Conjunctuurklok wordt vandaag op de website van CBS gepubliceerd. In dit artikel wordt de stand van de conjunctuur beschreven aan de hand van de Conjunctuurklok van vóór de revisie.

Het bruto binnenlands product per kwartaal

Er zijn vier conjunctuurfases te onderscheiden:

- Neergang: boven de trend en afgenomen (het kwadrant linksboven, kleur oranje);
- Laagconjunctuur: onder de trend en afgenomen (het kwadrant linksonder, kleur rood);
- Herstel: onder de trend en toegenomen (het kwadrant rechtsonder, kleur geel);
- Hoogconjunctuur: boven de trend en toegenomen (het kwadrant rechtsboven, kleur groen).

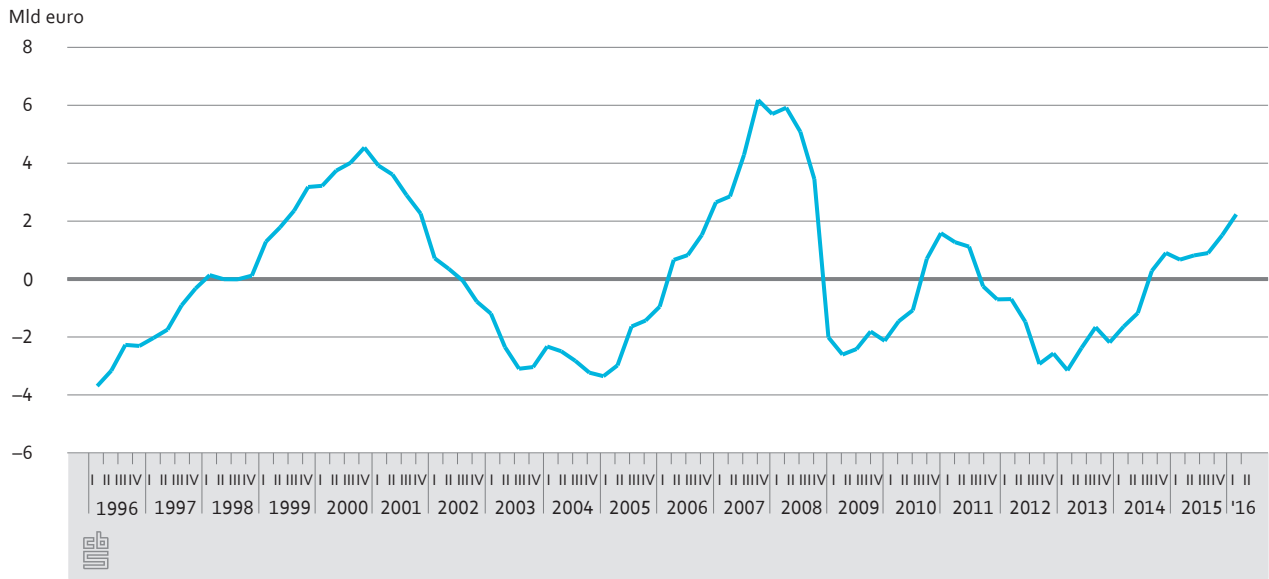
Het zwaartepunt van de klok vaststellen kan op verschillende manieren, waarbij de eenvoudige methode is om te tellen in welke fase de meerderheid van de individuele indicatoren zich bevindt. Een andere benadering is het berekenen van de gemiddelde cyclus van de vijftien indicatoren, de Conjunctuursklok-indicator.

Uit de oorspronkelijke cijfers van de indicatoren wordt een conjunctuurcyclus berekend. In bovenstaande grafiek is het bbp als voorbeeld genomen. De overige indicatoren in de Conjunctuursklok zijn geselecteerd op basis van de correlatie met het bbp. Allereerst wordt per indicator de volumeontwikkeling (groene lijn) geschoond voor ruis- en seizoeneffecten (donkerblauwe lijn). Hieruit kan ook de langetermijntrend worden bepaald (lichtblauwe lijn). De afwijking tussen de donkerblauwe en de lichtblauwe lijn is de conjunctuurcyclus (zie onderstaande grafiek) en wordt in de Conjunctuursklok op de verticale as (de y-as) uitgezet. Hieruit kan worden afgelezen of en hoe ver de ontwikkeling van de betreffende indicator in een bepaalde periode boven of onder zijn trend ligt.

Op de horizontale as (de x-as) van de klok wordt de periode-op-periodeontwikkeling van de conjunctuurcyclus geplaatst. Hieruit is af te lezen of deze in vergelijking met de voorgaande periode is toegenomen of is afgenomen. Stemningsindicatoren zoals het consumentenvertrouwen en het producentenvertrouwen hebben geen trend: na verwijdering van ruis- en seizoeninvloeden wordt hierdoor meteen de conjunctuurcyclus verkregen.

In onderstaande klokdoorsnede met het bbp als enige geselecteerde indicator wordt duidelijk dat deze zich in augustus 2016 in een fase van hoogconjunctuur bevond. De indicator stond

De cyclus van het bruto binnenlands product per kwartaal

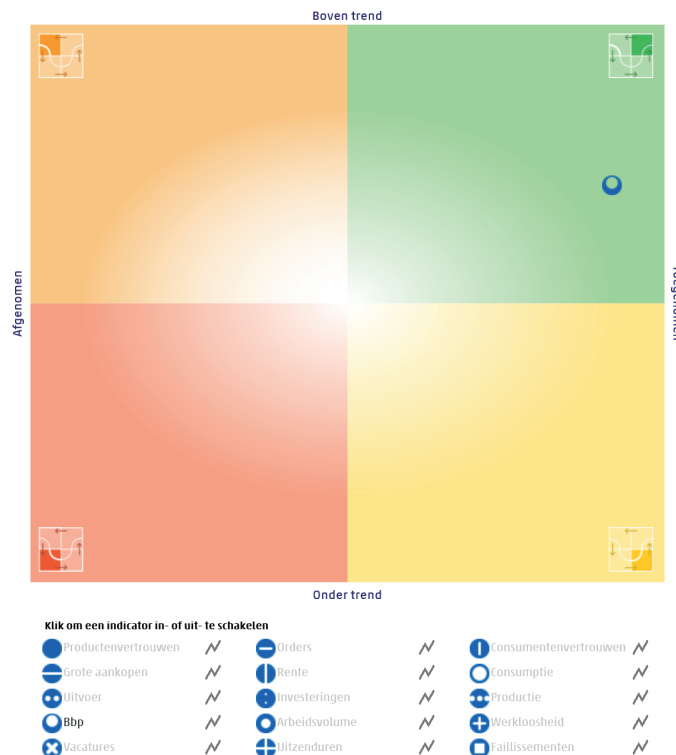
Bron: CBS.

rechts op de x-as omdat er sprake was van een toenemende cyclus (zie bovenstaande grafiek). Omdat de cyclus zich daarnaast boven de trend bevond (in bovenstaande grafiek is dat boven de 0-lijn), stond de bbp-indicator in de klok in de bovenste helft van de y-as. De combinatie van groei en een stand boven de trend zorgt ervoor dat deze indicator zich in het groene kwadrant van de klok bevond.

De bbp-indicator in de Conjunctuurklok, augustus 2016

augustus 2016

? Bron: CBS

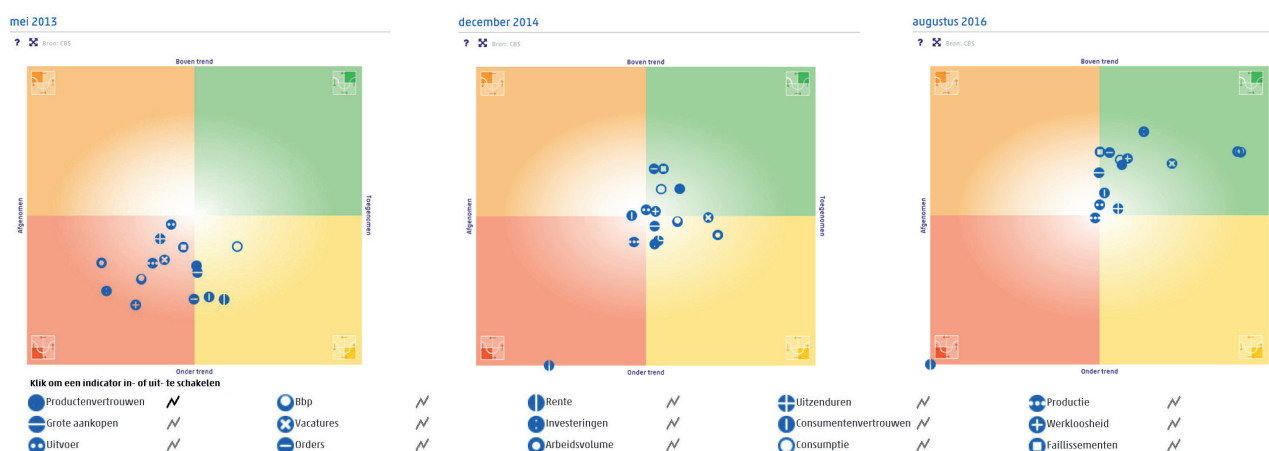
Niet alle variabelen worden, zoals het bbp, in miljarden euro's gemeten. Zo is er bij de vertrouwensindicatoren sprake van een percentage positieve en negatieve antwoorden en is de indicator van de faillissementen gebaseerd op het aantal faillissementen van bedrijven en instellingen in een maand. Om toch alle indicatoren met elkaar in de klok te kunnen vergelijken, worden de verschillende cycli genormaliseerd weergegeven. De x- en de y-as van de Conjunctuurklok kennen daarom dezelfde grenswaarden voor alle indicatoren.

2. Recente economische ontwikkeling

Na de financiële crisis en de recessie in 2009 herstelde de economie licht in 2010 en 2011, vergeleken met een jaar eerder. De opleving was echter kort, in 2012 en 2013 kromp het bbp weer. In de Conjunctuurklok van mei 2013 stond het bbp, samen met negen andere indicatoren, in het rode kwadrant (laagconjunctuur). De overige indicatoren stonden in het gele kwadrant (herstel). Op basis van het zwaartepunt van de puntenwolk was de stand van de economie in mei 2013 te bestempelen als laagconjunctuur.

Het herstel van de economie begon in het derde kwartaal van 2013. Eerst volgden stijgingen en dalingen elkaar op, maar sinds het tweede kwartaal van 2014 groeide het bbp onafgebroken. In het vierde kwartaal van 2014 stond het bbp op het niveau van voor de crisis. In de Conjunctuurklok van december 2014 was de indicatorenwolk naar rechtsboven geschoven en verkeerde de conjunctuur in de herstelfase. Inmiddels (augustus 2016) zijn de indicatoren nog verder naar rechtsboven doorgeschoven. Het conjunctuurbeeld is ongeveer gespiegeld aan dat van mei 2013. Dertien indicatoren staan in het groene kwadrant (hoogconjunctuur) en slechts twee presteren onder hun langjarige trend en blijven in het rode kwadrant. De situatie in augustus is als hoogconjunctuur te benoemen.

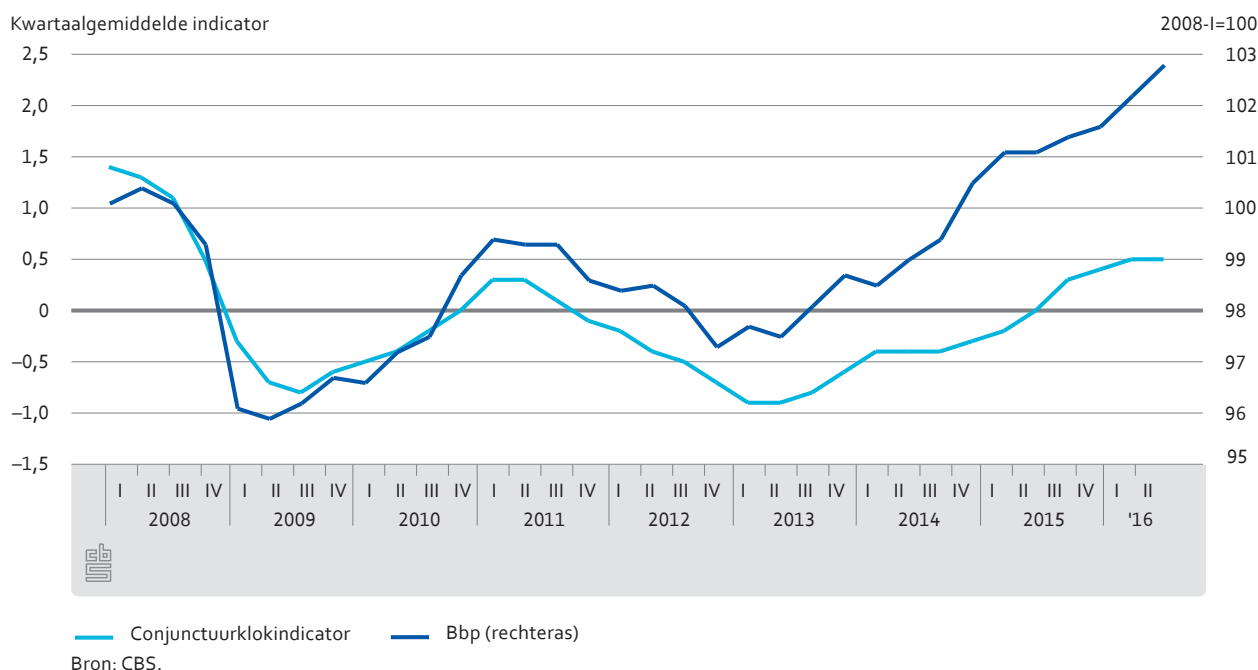
2.1 Conjunctuurklok: beeld in mei 2013, december 2014 en augustus 2016

Het cyclische karakter van de Conjunctuurklok is mooi te zien in de Conjunctuurklok-indicator (het ongewogen gemiddelde van de indicatoren in de klok). De Conjunctuurklok-indicator

bereikte in het eerste en tweede kwartaal van 2013³⁾ een dal. De vorige dip was nog geen vier jaar eerder in het derde kwartaal van 2009. Economen noemen dit daarom de 'dubbele dip'. Dit verschijnsel is als de letter W te zien in de conjunctuercyclus. Na het dieptepunt in 2013 herstelde de Conjunctuurskloek-indicator snel. Vanaf het derde kwartaal van 2015 kwam de indicator boven de nullijn uit en bewoog deze richting hoogconjunctuur. Gemiddeld presteerden de indicatoren namelijk beter dan hun langjarige trend; in kloktermen zou dat groen en oranje zijn.

2.2 De conjunctuurskloekindicator en het bbp

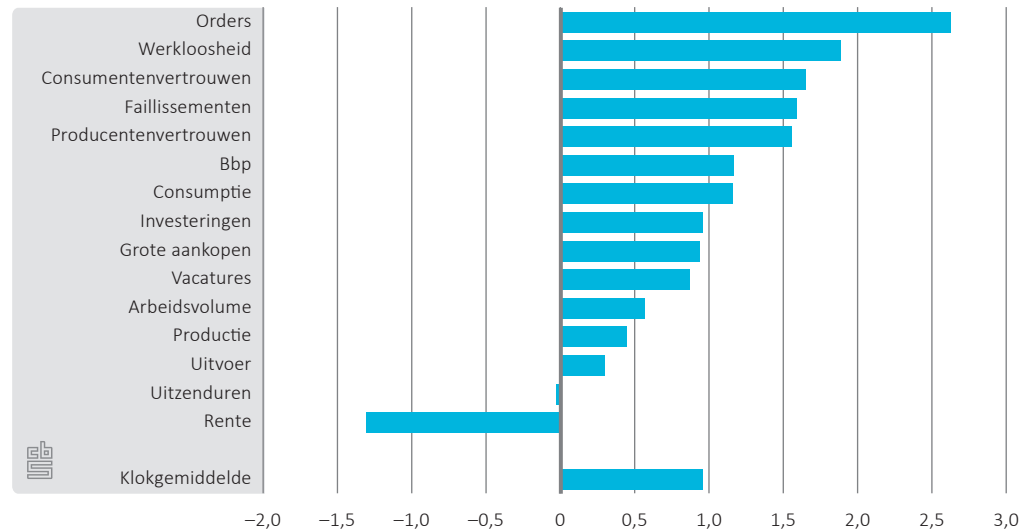
3. De herstelfase, mei 2013–december 2014

In het eerste anderhalf jaar na het dal in mei 2013 herstelde de Conjunctuurskloek sterk. Van bijna alle indicatoren verbeterde de cyclus en daardoor schoven ze van het rode naar het gele of het groene kwadrant. Door naar de cyclusverandering te kijken, dat is de afwijking ten opzichte van de langetermijntrend, kan per indicator worden bepaald hoe groot het herstel in genoemde periode was.

De ontvangen orders van de industrie, de werkloosheid, het consumentenvertrouwen, de faillissementen en het producentenvertrouwen verbeterden in de periode mei 2013–december 2014 het meest. Alleen de uitzenduren en de rente verslechterden. In deze paragraaf worden de indicatoren uitgelicht die in deze periode het sterkst herstelden.

³⁾ In de grafiek is een kwartaalgemiddelde berekend.

3.0.1 Mutatie y-waarde in de conjunctuursklok, december 2014 t.o.v. mei 2013

Bron: CBS.

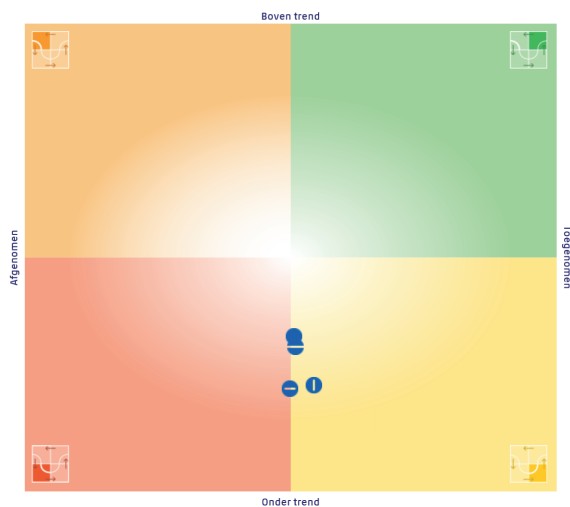
3.1 De vertrouwensindicatoren

De vertrouwensindicatoren lopen doorgaans voor op de conjunctuur. Het is dan ook geen toeval dat drie van de vijf meest verbeterde indicatoren vertrouwensindicatoren zijn (de ontvangen orders, het consumentenvertrouwen en het producentenvertrouwen). In mei 2013 stonden de vertrouwensindicatoren in het overgangsgebied tussen laagconjunctuur en herstel. Eind 2014 waren de vertrouwensindicatoren een stuk naar boven geschoven en kwamen alleen de grote aankopen, ondanks een toename, nog net onder de langetermijntrend uit.

3.1.1 De vertrouwensindicatoren, mei 2013 en december 2014

mei 2013

? Bron: CBS

Klik om een indicator in- of uit- te schakelen

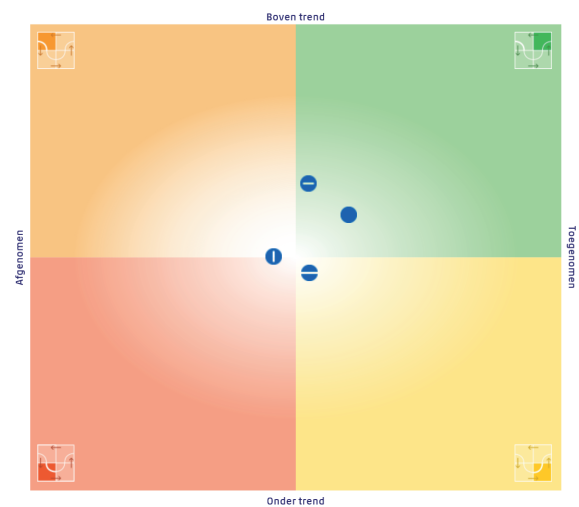
● Productenvertrouwen ✓
● Grote aankopen ✓
● Uitvoer ✓

● Bbp ✓
● Vacatures ✓
● Orders ✓

● Rente ✓
● Investerings ✓
● Arbeidsvolume ✓

december 2014

? Bron: CBS

● Uitzenduren ✓
● Consumentenvertrouwen ✓
● Consumptie ✓

● Productie ✓
● Werkloosheid ✓
● Faillissementen ✓

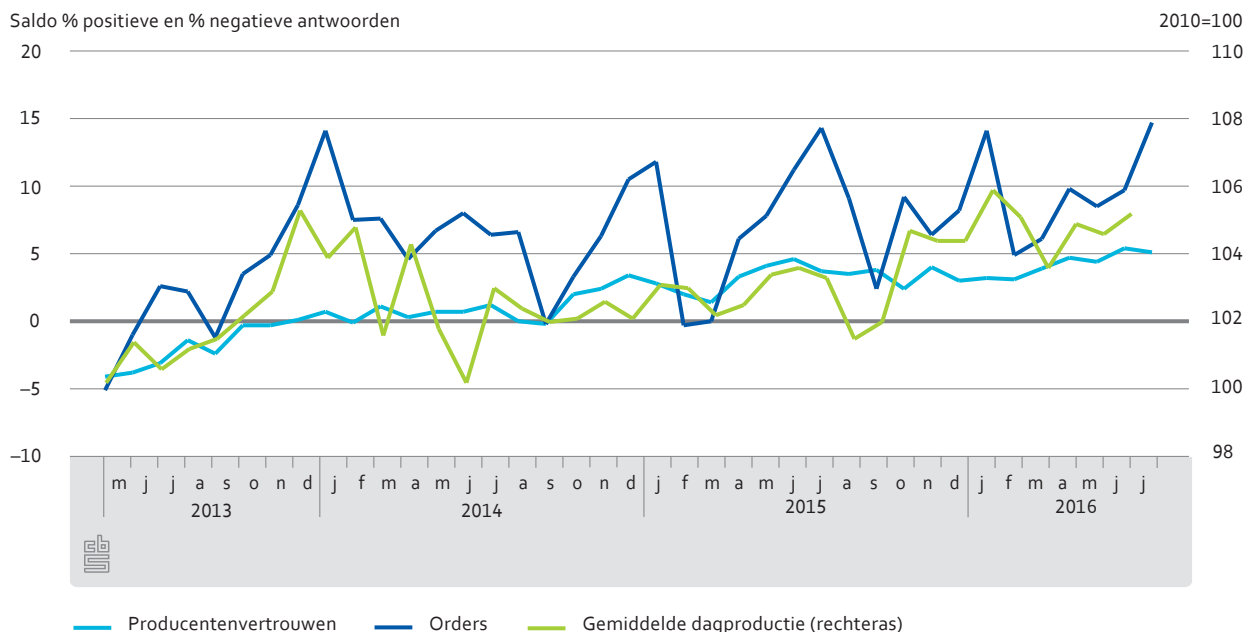
Ontvangen orders van de industrie en het producentenvertrouwen

Van alle indicatoren verbeterde de indicator van de ontvangen orders van de industrie tussen mei 2013 en december 2014 het meest. Dit is het saldopercentage op de vraag of de waarde van de totale orderontvangst in de afgelopen drie maanden is toegenomen, vrijwel gelijk gebleven of is afgenomen. In deze periode verschoof deze indicator van het rode naar het groene kwadrant. Ook het producentenvertrouwen nam in de genoemde periode zeer sterk toe.

Zowel de indicator over de ontvangen orders als het producentenvertrouwen is afkomstig uit de Conjunctuurenquête Nederland (COEN). Het producentenvertrouwen is samengesteld uit drie deelindicatoren: het oordeel over de verwachte productie, de voorraden en de orderpositie. Deze laatste betreft het saldopercentage op de vraag of de orderpositie naar het oordeel van de ondernemers te groot, normaal of te klein is, gelet op de tijd van het jaar. Dit is een kwalitatief oordeel. De eerder genoemde indicator over de waarde van de ontvangen orders kan gezien worden als een absoluut gegeven. Beide vragen over de orders meten dus net iets anders.

Vanaf mei 2013 verbeterde de waarde van de ontvangen orders snel. Vanaf oktober 2013 was deze indicator vrijwel onafgebroken positief. Dit was vooral te danken aan de elektrotechnische- en de machine-industrie. In deze branche groeide de waarde van de orders flink. Het producentenvertrouwen steeg in dezelfde periode gestaag. Sinds oktober 2014 hadden positief gestemde ondernemers de overhand en in juni 2016 bereikte het vertrouwen zijn hoogste niveau in vijf jaar.

3.1.2 Het vertrouwen en de productie van de Nederlandse industrie

De waarde van de orders is niet gecorrigeerd voor seizoenseffecten. Het producentenvertrouwen en de gemiddelde dagproductie van de industrie wel.

Bron: CBS.

De toename van de waarde van de ontvangen orders en het producentenvertrouwen hing samen met een hogere productie van de industrie. De seizoengecorrigeerde industriële productie fluctueert aanzienlijk, maar sinds medio 2014 was er sprake van een stijgende trend. Begin 2016 was de groei nog niet bestendigd en schommelde de indicator rond de

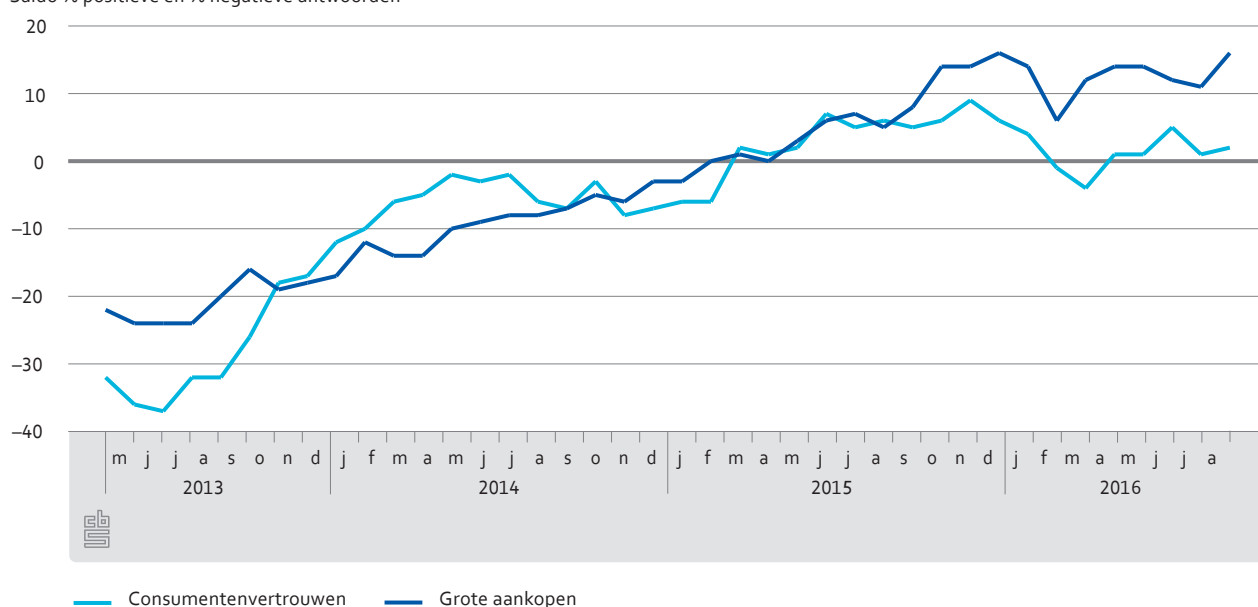
langetermijntrend. In augustus 2016 stond de productie daarom nipt in het rode kwadrant. De vooruitzichten zijn echter goed: beide vertrouwensindicatoren van de producenten (het producentenvertrouwen en de orders) stonden in augustus 2016 in het groene kwadrant.

Consumentenvertrouwen en grote aankopen

Ook het vertrouwen van consumenten wordt maandelijks gemeten. Het consumentenvertrouwen bestaat uit twee deelindicatoren: 1) het oordeel over het economisch klimaat en 2) de koopbereidheid. De ook in de Conjunctuursklok opgenomen indicator voor het doen van grote aankopen is één van de deelvragen van de koopbereidheid. In de twaalf maanden na mei 2013 herstelde het consumentenvertrouwen veel sneller dan de indicator voor het doen van grote aankopen. Vanaf de zomer van 2014 zakte het vertrouwen toch weer in.

3.1.3 Consumentenvertrouwen en grote aankopen, seizoengecorrigeerd

Saldo % positieve en % negatieve antwoorden

Bron: CBS.

De daling van het consumentenvertrouwen viel samen met verliezen op de aandelenbeurzen; het herstel op de beurzen stagneerde in de loop van 2014 en het maandgemiddelde van de AEX kwam in oktober 2014 voor het eerst sinds april dat jaar onder de 400 punten uit. In november 2014 daalde het consumentenvertrouwen met 5 punten. De samenhang tussen de aandelenkoersen en het consumentenvertrouwen is al eerder aangetoond: consumenten zien aandelenkoersen en bijvoorbeeld het effect hiervan op de pensioenen als een belangrijke indicator van het algemeen economisch beeld. Dit wordt weerspiegeld in het consumentenvertrouwen.⁴⁾

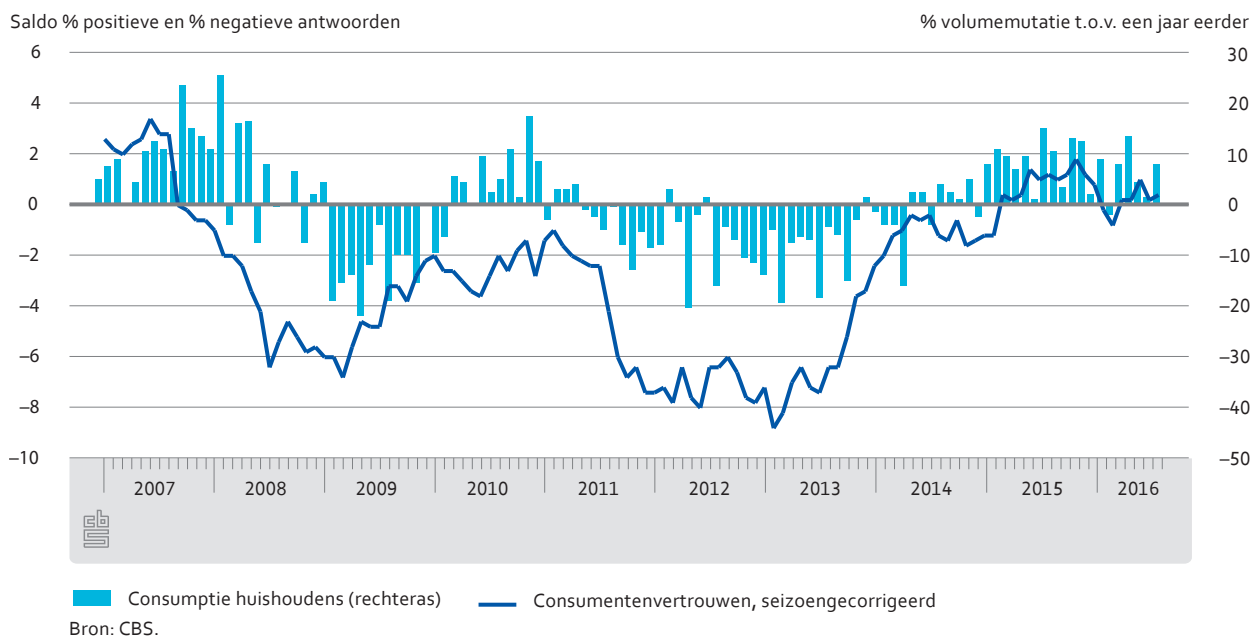
Het consumentenvertrouwen wordt over het algemeen gezien als voorlopende indicator van de consumptie. Hoe hoger het vertrouwen, hoe meer animo consumenten in principe hebben om aankopen te doen. Zo werd de sterke consumptiedaling van huishoudens in 2009 voorafgegaan door een scherpe daling in het consumentenvertrouwen tussen juli 2007 en juli 2008. Ook de consumptiestijging in 2015 werd voorafgegaan door een groeiend vertrouwen

⁴⁾ Jansen en Nahujs (2002); Van der Ven en Sijrier-Goetsch (2011).

tussen augustus 2013 en april 2014.⁵⁾ Sinds maart 2015 is het consumentenvertrouwen overwegend positief. Zo'n lange periode van positief vertrouwen komt niet vaak voor: het gemiddelde vertrouwen van de afgelopen twintig jaar lag op -8.

Het verloop van de indicator voor het doen van grote aankopen is minder volatiel dan het consumentenvertrouwen. Na augustus 2013 verbeterde deze indicator gestaag, ook tijdens de neergang van de aandelenbeurs in oktober 2014. Het oordeel over het doen van grote aankopen hangt sterker samen met de eigen financiële situatie dan met het economisch nieuws.

3.1.4 Het consumentenvertrouwen en de binnenlandse consumptie

3.2 De faillissementen

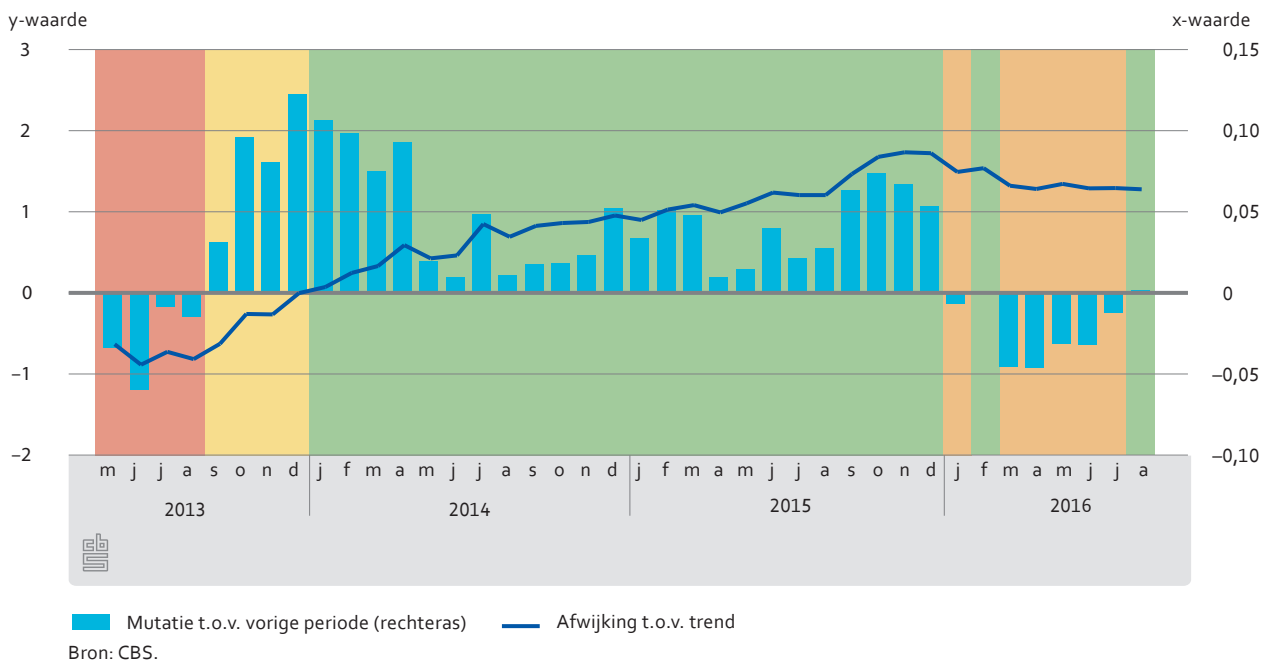
In mei 2013 bereikte het aantal faillissementen⁶⁾ een piek, om daarna weer snel te dalen. In augustus 2015 werd het laagste niveau sinds oktober 2008 bereikt. Deze snelle verbetering was in de klok terug te zien en kan ook in een grafiek worden geïllustreerd. De groei of afname (de x-as in de klok) is weergegeven door staven, de afwijking tot de trend (de y-as in de klok) door de lijn. Als de groei en de afwijking tot de trend onder nul staan, dan bevindt de indicator zich in het rode kwadrant. Komen de groei en de afwijking tot de trend boven nul uit, dan staat de indicator in het groene kwadrant.

Door de aanzienlijke afname van het aantal faillissementen verbeterde de indicator na augustus 2013 snel. Op dat moment presteerde de indicator nog wel onder zijn trend. In januari 2014 was de indicator voldoende verbeterd om in het groene kwadrant terecht te komen, daarna was de verbetering kleiner dan daarvoor. Vanaf het begin van 2016 sloeg de groei om in krimp, maar presteerde de indicator nog wel ruim boven de langetermijntrend. Vanaf toen stonden de faillissementen enkele maanden in het oranje kwadrant.

⁵⁾ Omdat CBS geen seizoengecorrigeerde maandcijfers voor de binnenlandse consumptie publiceert, worden hier de ongecorrigeerde cijfers gebruikt.

⁶⁾ Voor zittingsdagen gecorrigeerd.

3.2.1 De cyclus van faillissementen

3.3 De rente

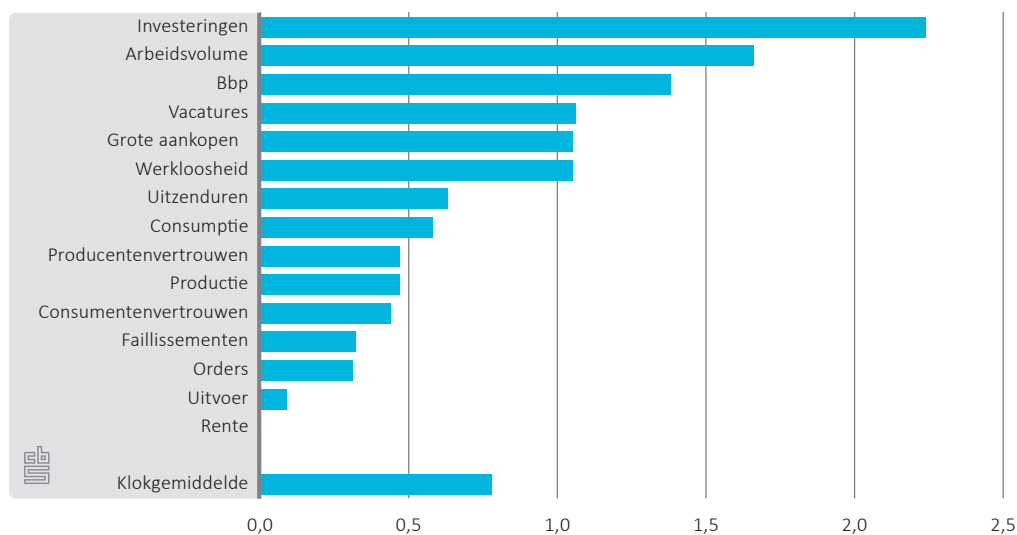
Niet alle indicatoren herstelden tussen mei 2013 en december 2014. Eind 2014 was de indicator voor de rente diep weggezakt van het gele naar het rode kwadrant. Normaal is een lage rente een teken van laagconjunctuur. Er is weinig vraag naar geld om bijvoorbeeld te investeren of te consumeren, waardoor de prijs hiervan (de rente) laag is. In hoogconjunctuur is er meer vraag naar geld, waardoor de prijs (de rente) stijgt. Deze relatie tussen de stand van de conjunctuur en de rente staat de laatste jaren echter op losse schroeven. Dat heeft vooral te maken met het kwantitatieve verruimingsbeleid van de Europese Centrale Bank. Hierdoor nam het aanbod van geld toe waardoor de prijs hiervan (de rente) daalde. Nadat het obligatie-opkoopprogramma in het najaar van 2014 werd aangekondigd, daalde de rente op tienjarige staatsleningen nog sneller dan daarvoor. In augustus 2016 stond de rente op een uitzonderlijk laag niveau, waardoor de indicator in het rode kwadrant bleef staan, ondanks het herstel van de overige conjunctuurindicatoren.

4. De periode richting hoogconjunctuur, december 2014–augustus 2016

De economische groei versnelde van 1,4 procent in 2014 naar 2,0 procent in 2015. Dat het beter ging, was ook zichtbaar in de Conjunctuurklok: in de loop van 2015 kwamen steeds meer indicatoren in het groene kwadrant terecht. De Nederlandse economie bewoog steeds duidelijker naar een fase van hoogconjunctuur. Tussen december 2014 en augustus

2016 verbeterden de investeringen het meest in de Conjunctuursklok. Ook valt op dat de arbeidsmarktindicatoren (het arbeidsvolume, de vacatures, de werkloosheid en de uitzenduren) in deze periode sterk verbeterden.

4.0.1 Mutatie y-waarde in de conjunctuursklok, augustus 2016 t.o.v. december 2014

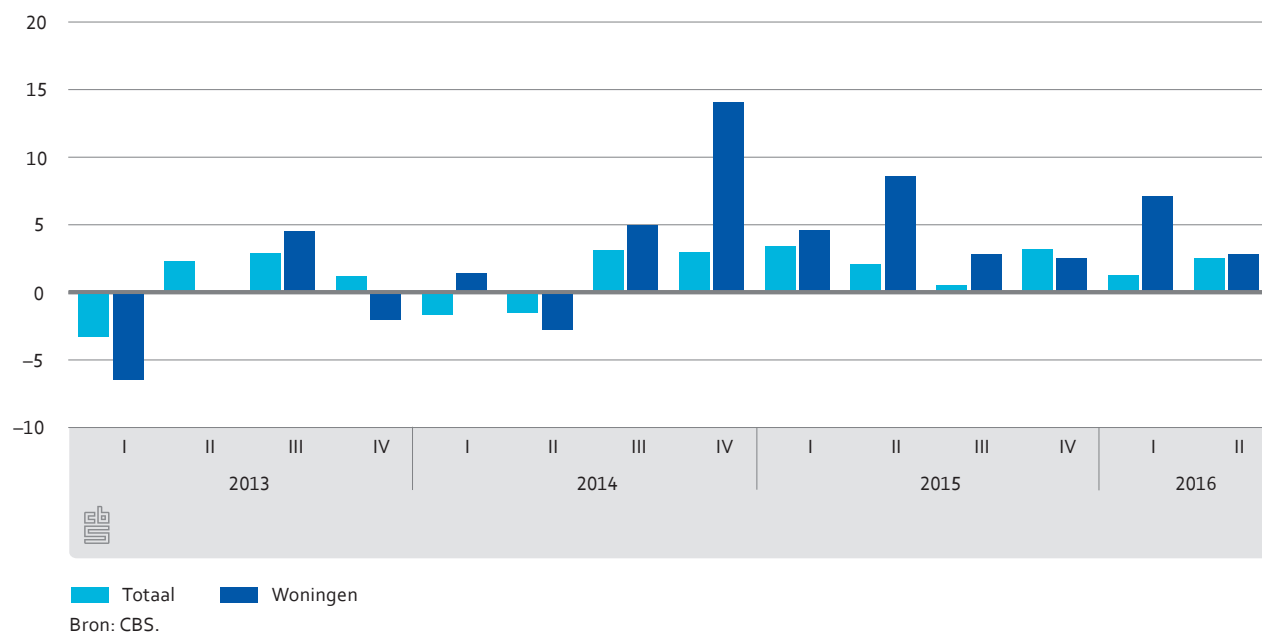
Bron: CBS.

4.1 De investeringen

In de periode december 2014–augustus 2016 versnelde het in de periode hiervoor ingezette herstel. In augustus 2016 presteerden de investeringen ruim boven de langetermijntrend en

4.1.1 Investerings in vaste activa, seizoengecorrigeerd

% volumemutatie t.o.v. een kwartaal eerder

Bron: CBS.

stonden in het groene kwadrant. Het herstel kwam van ver: in mei 2013 stond de indicator nog diep in het rode kwadrant. De groei van de investeringen is grotendeels toe te schrijven aan het opbloeien van de woningmarkt. Eind 2014 versnelde de groei van de investeringen in woningen, die ongeveer een kwart van de totale investeringen uitmaken. Rond deze periode bereikten de investeringen het groene kwadrant, om daar tot en met augustus 2016 te blijven.

4.2 De arbeidsmarktindicatoren

Arbeidsvolume, werkloosheid en vacatures

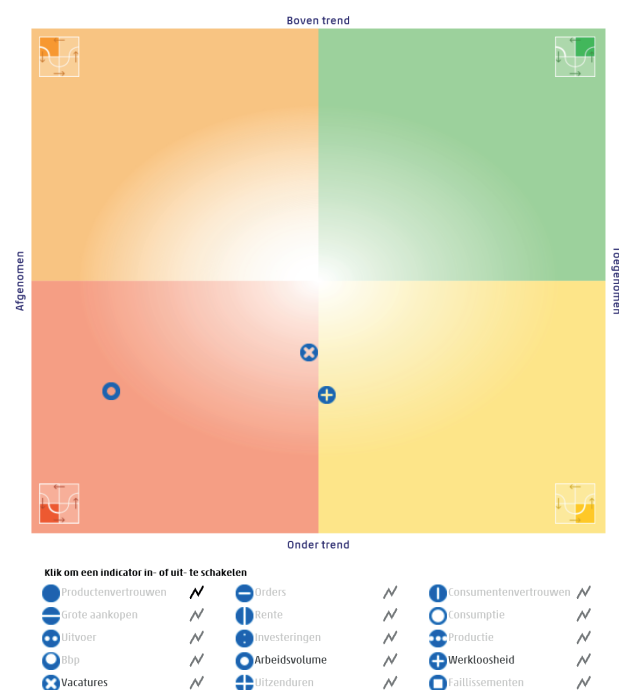
De arbeidsmarktindicatoren in de Conjunctuursklok lopen doorgaans achter op de conjunctuur. Dit komt doordat de arbeidsmarkt relatief star is. Door ontslagbescherming kan een werkgever zijn personeel niet snel ontslaan bij een afnemende vraag naar zijn producten of diensten. Daarnaast wordt er vaak personeel aangehouden om te anticiperen op betere tijden. Andersom zal een werkgever bij een stijgende vraag eerst zoeken naar een interne oplossing of flexibel personeel, zoals uitzendkrachten, inhuren. Pas als de productie langere tijd hoog blijft, zal er geworven worden voor nieuw personeel.

In de conjuncturele herstelfase stijgt doorgaans eerst de vraag naar arbeid (vacatures), waarna de werkloosheid daalt en het arbeidsvolume toeneemt. Deze volgorde zien we echter niet terug in de periode mei 2013–augustus 2016. De werkloosheidsindicator verbeterde namelijk eerder dan die van de vacatures en het arbeidsvolume. In november 2013 bewoog de werkloosheidsindicator al naar het gele kwadrant, terwijl de vacature-indicator en het arbeidsvolume in het rode kwadrant bleven staan.

4.2.1 Arbeidsvolume, vacatures en werkloosheid in de Conjunctuursklok, november 2013

november 2013

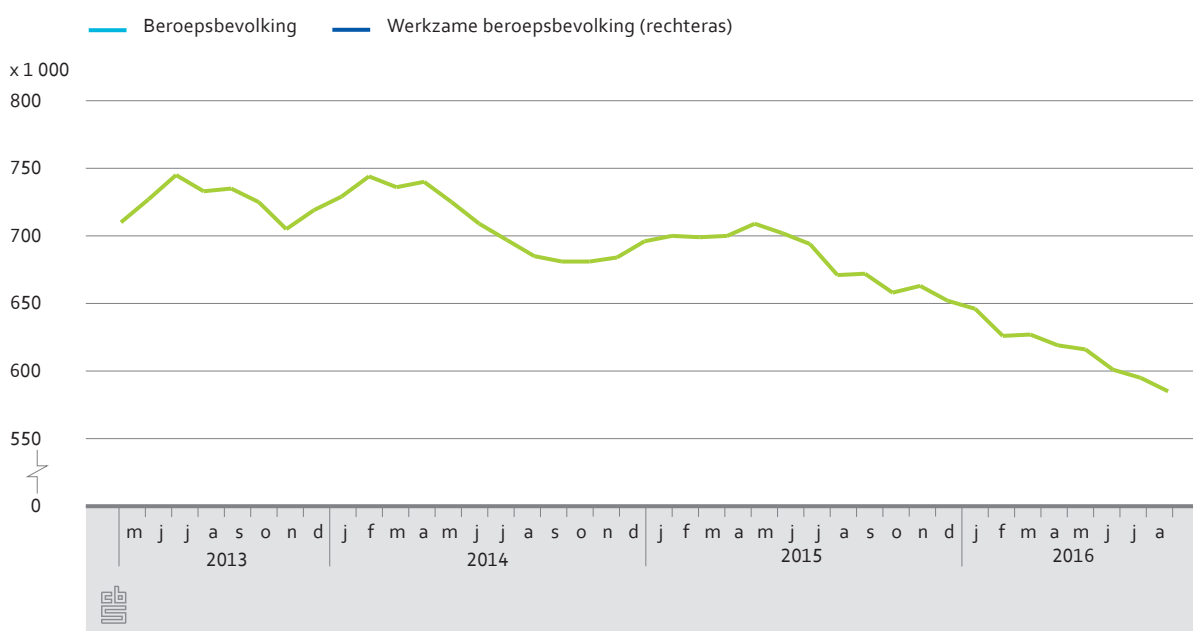
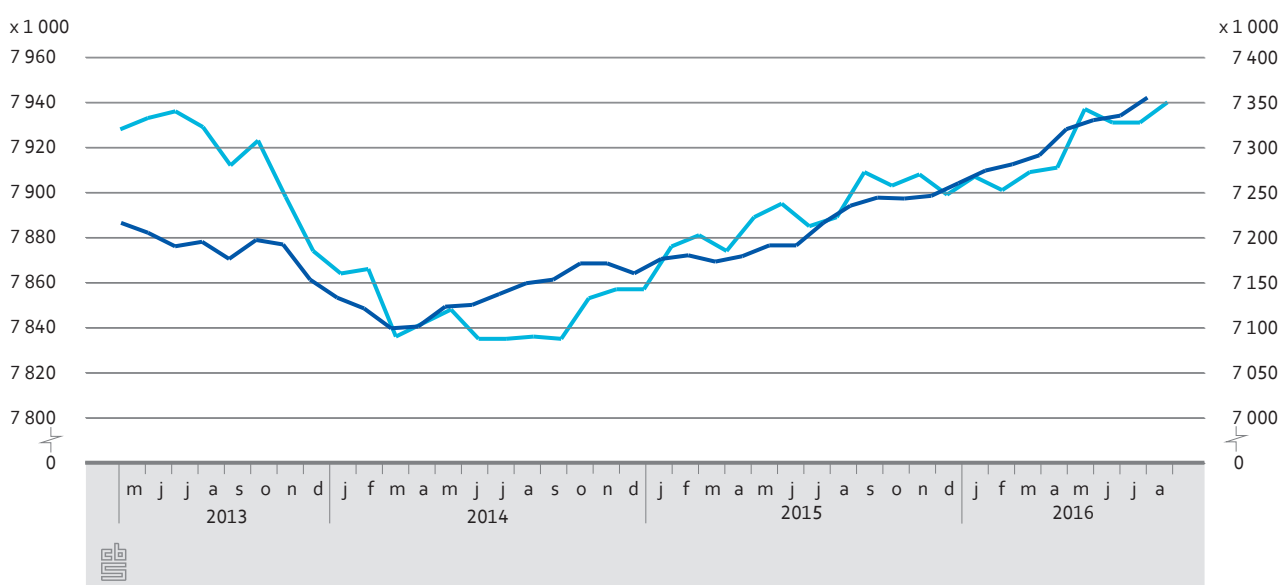
? Bron: CBS

In de Conjunctuurschouwder wordt werkloosheid geoperationaliseerd als het absolute aantal mensen dat werk zoekt en direct hiervoor beschikbaar is. Het seizoengecorrigeerde aantal werklozen per maand was in juli 2013 relatief hoog en daalde daarna een aantal maanden. De werkzame beroepsbevolking bleef echter stabiel, waardoor de totale beroepsbevolking afnam. Dit kwam doordat mensen zich terugtrokken van de arbeidsmarkt: bijvoorbeeld omdat ze de hoop hadden opgegeven nog een baan te kunnen vinden. Hierdoor telden deze mensen niet meer mee in de beroepsbevolking.

Na november 2013 steeg het aantal werklozen weer. Vanaf februari 2014 nam de werkzame beroepsbevolking weer af. Dit maal nam de werkzame beroepsbevolking na april 2014

4.2.2 Arbeidsdeelname en werkloosheid (12-uursgrens)

Werkloze beroepsbevolking

Bron: CBS.

wel toe, omdat werklozen weer een baan vonden. Na september traden er per saldo meer mensen tot de arbeidsmarkt toe dan dat er zich terugtrokken. Hierdoor nam de totale beroepsbevolking weer toe.

Niet elke werkende ging fulltime aan de slag, want van de arbeidsmarktindicatoren verbeterde het arbeidsvolume (in voltijdsequivalenten) het langzaamst. In maart 2015 bereikte deze indicator voor het eerst sinds april 2009 het groene kwadrant. Bovenstaande analyse van de arbeidsmarkt illustreert het belang van het in samenhang bekijken van de verschillende indicatoren. Het alleen bekijken van de ontwikkeling van één indicator zegt immers weinig over de dynamiek van de arbeidsmarkt als geheel.

Uitzenduren; van voorlopende naar achterlopende indicator

Zoals eerder opgemerkt loopt de ontwikkeling van de uitzenduren doorgaans voor op die van de rest van de arbeidsmarkt en de vacatures. Bij een stijging van de (verwachte) productie op korte termijn worden immers vaak eerst uitzendkrachten aangenomen. Andersom wordt bij een daling eerst gesnoeid in de contracten van uitzendkrachten. In de Conjunctuursklok werd daarom het aantal uitzenduren als voorlopende indicator van de arbeidsmarkt (en het bbp) opgenomen.⁷⁾

In de praktijk blijkt de ontwikkeling van deze indicator de laatste jaren juist achter te lopen bij zowel het bbp als de andere arbeidsmarktindicatoren. Zo verslechterde de indicator voor de uitzenduren in de periode mei 2013–december 2014, terwijl de overige indicatoren over de arbeidsmarkt juist verbeterden. In de anderhalf jaar daarna verbeterde de uitzendurenindicator wel, maar de groei versnelde pas in maart 2016. Vanaf dat moment schoof deze indicator naar het groene kwadrant.

De uitzendurenindicator in de Conjunctuursklok is gebaseerd op het aantal uren in kortlopende contracten, voor de duur van een opdracht en zonder regulier dienstverband. Het aantal uren in langlopende contracten, waarbij de uitzendkracht voor een langere periode in dienst is van het uitzendbureau, wordt niet in de indicator meegenomen. Juist dit aantal is de laatste twee jaar een stuk sneller gestegen dan het aantal uren in kortlopende contracten. Een verklaring voor de snelle ontwikkeling van de uren in de langlopende contracten is de flexibilisering van de arbeidsmarkt. De vraag naar diensten als payroll, detachering en contracting is de laatste jaren toegenomen.⁸⁾

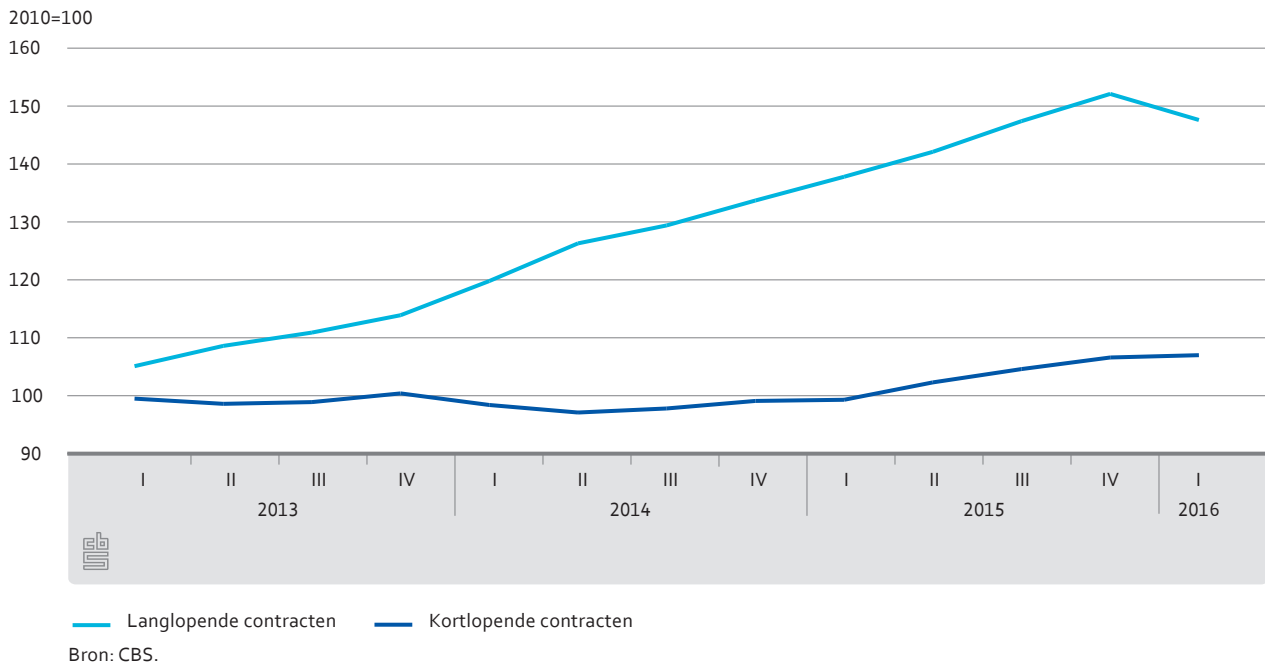
De flexibele schil bestaat uit meer dan uitzendkrachten. Het aandeel zzp'ers in de beroepsbevolking neemt al geruime tijd toe, van ruim 8 procent in 2003 naar ruim 12 procent in het eerste kwartaal van 2016. Uit onderzoek in opdracht van het UWV blijkt dat bedrijven steeds vaker zzp'ers inhuren. Het aandeel van bedrijven dat met zzp'ers werkte was in 2013 groter dan het aandeel van bedrijven dat uitzendkrachten inhuurde. In 2011 was dit nog niet het geval.⁹⁾

⁷⁾ Wekker (2009).

⁸⁾ UWV (2015).

⁹⁾ UWV (2014).

4.2.3 Uitzenduren

De veranderde verhouding tussen kortlopende en langlopende contracten onderstreept een structurele verandering in de samenstelling van de flexibele schil. Vroeger werden vooral uitzendkrachten met korte contracten voor bepaalde tijd aangetrokken om een piekbelasting op te vangen. Tegenwoordig worden in dat geval steeds vaker gedetacheerde werknemers in dienst van een uitzendbureau ingeschakeld. Hierdoor hangt het aantal uur in kortlopende contracten minder dan voorheen samen met de conjunctuur. Bij de revisie van de Conjunctuurschijf is daarom besloten deze indicator te vervangen door de omzet behaald door de ondernemingen in de uitzendbranche.

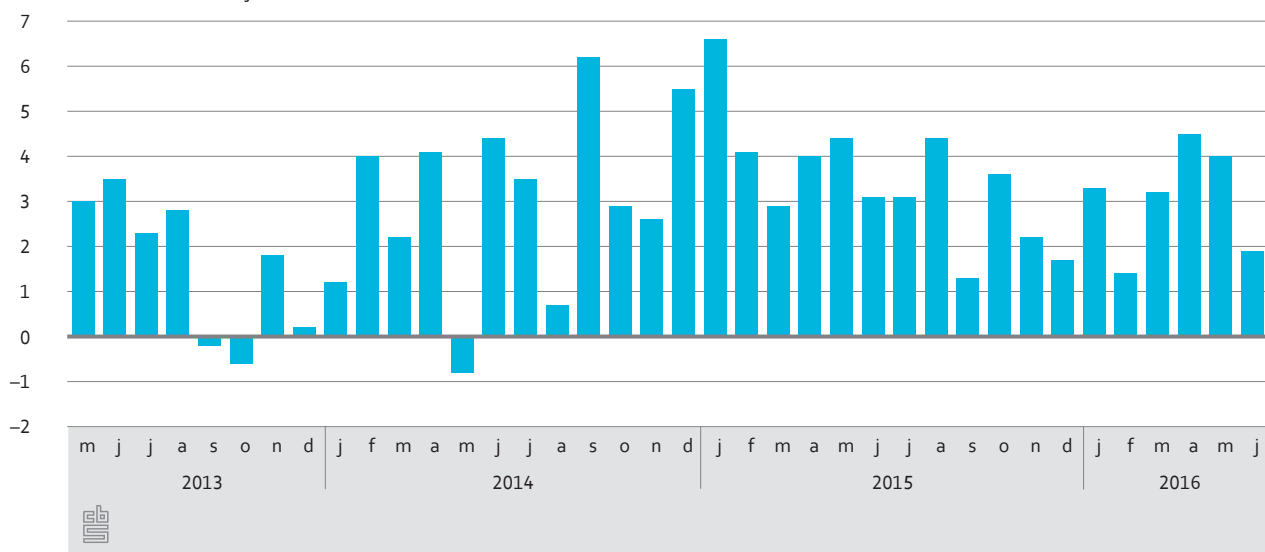
4.3 De export

In vergelijking met de andere indicatoren is de uitvoer in de periode mei 2013–augustus 2016 ten opzichte van de trend weinig verbeterd. Dit komt doordat de uitvoer van Nederland als exportland vrijwel elke maand hoger lag dan een jaar eerder¹⁰⁾, waardoor de trend alsnog steeg. Hierdoor kon het gebeuren dat de uitvoer in volume toenam, terwijl de uitvoerindicator ten opzichte van de trend verslechterde. Vooral in de periode van mei 2013 tot juni 2014 was de groei van de export niet hoog genoeg om boven de langetermijntrend uit te komen. Daarna ging het beter, maar de gematigde groei eind 2015 zorgde ervoor dat de export tijdelijk naar het rode kwadrant dook.

¹⁰⁾ De jaar-op-jaar-ontwikkeling wordt gebruikt omdat er geen seizoengecorrigeerde maandreeks beschikbaar is.

4.3.1 Export goederen, werkdaggecorrigeerd

% volumemutatie t.o.v. een jaar eerder

Bron: CBS.

5. Revisie van de Conjunctuursklok

Eind november 2005 publiceerde CBS voor het eerst de Conjunctuursklok. Na ruim tien jaar was het moment gekomen om onderhoud te plegen aan de klok. Was de set indicatoren nog steeds in staat om de actuele stand van de economie in real-time weer te geven? Voldeden de individuele indicatoren nog, of waren er betere alternatieven? Zoals in voorgaande analyse al is aangetoond, was dit voor bijvoorbeeld de rente en de uitzenduren niet meer het geval. Daarnaast zijn nog een aantal andere indicatoren verwijderd en/of vervangen. Hieronder volgt een beknopt overzicht van de wijzigingen. De gereviseerde Conjunctuursklok is vanaf vandaag op de website van CBS te vinden.

5.1 Vervangen indicatoren

Bij de revisie is besloten om de volgende indicatoren uit de Conjunctuursklok te vervangen:

- De investeringen op kwartaalbasis worden vervangen door de investeringen op maandbasis. Bij het lanceren van de Conjunctuursklok waren maandcijfers over de investeringen nog niet beschikbaar, nu wel.
- De indicator voor de uitzenduren wordt vervangen door de omzet van de uitzendbranche. Zoals eerder al werd opgemerkt, correleerde het aantal uitzenduren steeds minder goed met het bbp. De omzet van de uitzendbranche doet dat wél. Bijkomend voordeel is dat met het opnemen van de omzet ook andere dienstverlening in de uitzendbranche meegenomen wordt, zoals detachering en payroll, en arbeidsbemiddeling van bijvoorbeeld zzp'ers.
- Arbeidsvolume in voltijdsequivalenten wordt vervangen door het aantal gewerkte uren. Het meten van gewerkte uren is zuiverder dan het meten van het arbeidsvolume in arbeidsjaren.¹¹⁾

¹¹⁾ Zie ook: Kranendonk, Kuijpers en Mellens (2016).

5.2 Verwijderde indicatoren

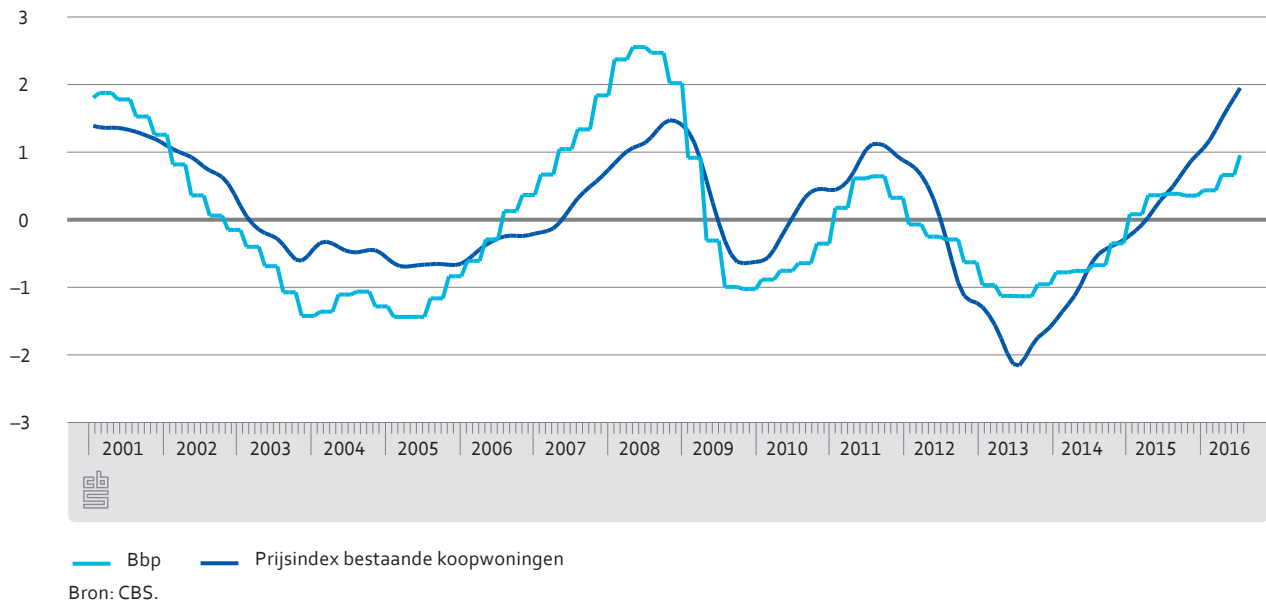
Niet voor alle slecht correlerende indicatoren werd een nieuwe indicator gevonden. De volgende indicatoren werden verwijderd:

- De rente. Zonder de kapitaalmarktrente is de correlatie met het bbp veel hoger. Dat heeft, zoals eerder opgemerkt, grotendeels te maken met het kwantitatieve verruimingsbeleid van de Europese Centrale Bank. Hierdoor was de rente uitzonderlijk laag, terwijl Nederland alweer uit de crisis was. Beleidsmaatregelen hebben er dus voor gezorgd dat de rente niet meer samenhangt met het bbp in de huidige economische context.
- De deelvraag voor het doen van grote aankopen. De ontwikkeling van deze deelindicator werd al meegenomen in het consumentenvertrouwen. Verder was de correlatie met het bbp afgenomen.
- De waarde van de ontvangen orders van de industrie. De correlatie was niet sterk genoeg met het bbp. Verder wordt de industrie voldoende weerspiegeld door het producentenvertrouwen en de productie industrie.

5.3 Nieuwe indicator

De prijsindex voor bestaande koopwoningen wordt toegevoegd aan de Conjunctuursklok omdat de woningmarkt een belangrijke motor is van de consumptie, investeringen en de economische groei. De correlatie met het bbp is dan ook hoog.

5.3.1 De cyclus van het bbp en van de prijsindex bestaande koopwoningen (nieuwe klok)

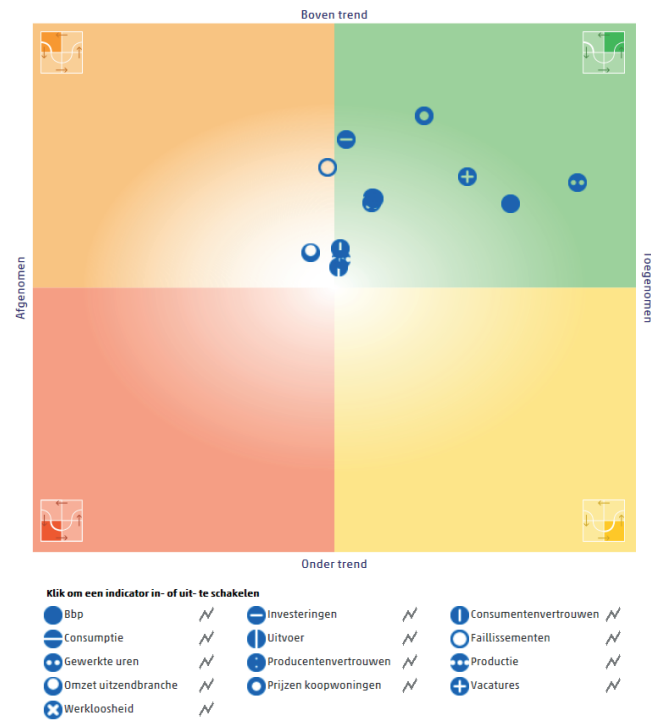

Per saldo heeft de vernieuwde Conjunctuursklok twee indicatoren minder dan de oude klok. Met het zwaartepunt van de indicatoren in het groene kwadrant is het conjunctuurbeeld voor augustus 2016 volgens de nieuwe klok vrijwel gelijk aan het beeld volgens de oude klok. De Conjunctuursklok-indicator komt iets hoger uit, omdat de ontwikkeling van de rente het gemiddelde niet meer omlaag trekt.

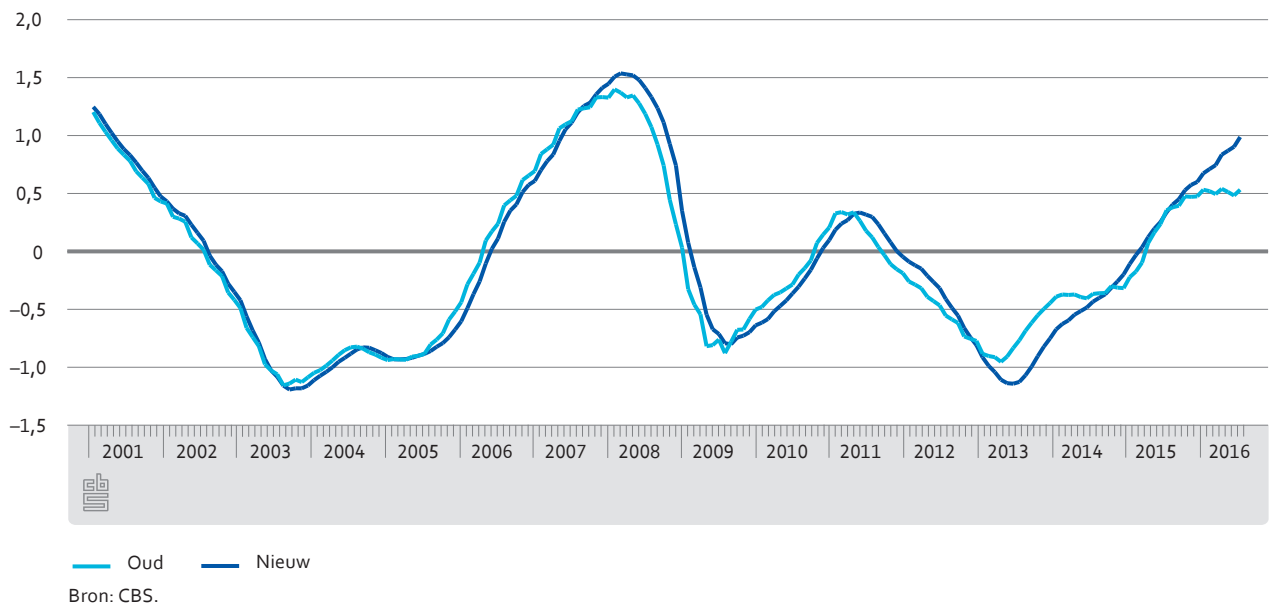
5.3.2 De nieuwe Conjunctuurklok, augustus 2016

augustus 2016

? Bron: CBS

5.3.3 De oude en de nieuwe Conjunctuurklok-indicator

6. Conclusie

Sinds het tweede kwartaal van 2014 is de economie negen opeenvolgende kwartalen gegroeid ten opzichte van het voorgaande kwartaal. De vertrouwensindicatoren in de Conjunctuursklok wezen al eerder op herstel. Het producentenvertrouwen bereikte in oktober 2012 het diepste punt sinds de economische crisis van 2009. Het herstel was zodanig dat er eind 2013 meer positief gestemde producenten waren dan negatief gestemde. Ook het consumentenvertrouwen bereikte al in februari 2013 zijn dieptepunt. Het duurde wel tot maart 2015 voor de positief gestemde consumenten in de meerderheid waren. Verder liepen ook de indicatoren voor het aantal faillissementen en het aantal ontvangen orders op de economische groei vooruit door vanaf respectievelijk januari 2014 en oktober 2013 boven de trend te presteren.

Tegelijk met het aantrekken van de economische groei herstelden de investeringen vanaf eind 2014, gestimuleerd door het aantrekken van de woningmarkt. De daling van de werkloosheid tot die tijd kwam vooral doordat werklozen zich terugtrokken van de arbeidsmarkt, waardoor niet alleen de werkloosheid afnam, maar ook de beroepsbevolking kleiner werd. Het herstel van de arbeidsmarkt in de Conjunctuursklok was pas in maart 2015 volledig, toen ook de indicator van het arbeidsvolume in het groene kwadrant van de klok terecht kwam.

Bij de revisie van de Conjunctuursklok is er per indicator bekeken of de conjuncturele ontwikkeling hiervan nog wel samenhang met de ontwikkeling van het bbp als referentievariabele voor de conjunctuur. De rente past daarom niet meer in de klok. Ook de grote aankopen en het oordeel over de ontvangen orders correleerden niet sterk genoeg om hun plaats in de klok te handhaven. In plaats van de uitzenduren wordt nu de omzet van de uitzendbranche gebruikt. Het arbeidsvolume is vervangen door gewerkte uren en de kwartaalinvesteringen door maandinvesteringen. Verder is de prijsindex bestaande koopwoningen toegevoegd. De woningmarkt is belangrijk voor de Nederlandse economie en dat komt nu ook tot uiting in de Conjunctuursklok.

In augustus 2016 was het conjunctuurbeeld al een paar maanden stabiel en presteerden de meeste indicatoren beter dan hun langjarige trend. Het is nog niet bekend hoe dit zich verder zal ontwikkelen. Dit hangt af van vele onbekende factoren. Zo zijn bijvoorbeeld de langetermijneffecten van een Brexit op het vertrouwen, de industriële productie en de export niet te voorspellen. Hoe dan ook, ook in de toekomst zal de nieuwe Conjunctuursklok een snel beeld blijven geven van de stand van de Nederlandse conjunctuur.

Literatuurlijst

Jansen en Nahuis (2002), *The stock market and consumer confidence, European evidence*.

Kranendonk, Kuijpers en Mellens (2016), *Arbeidsvolume in gewerkte uren*. (CPB achtergronddocument).

UWV (2014), *Vacatures in Nederland. De vacaturemarkt en personeelswerving in beeld.*

UWV (2015), *Uitzendarbeid, aard, omvang en ontwikkelingen.*

Ven, Karin van der & Sijrier-Goetsch, P. (2011), *Consumentenvertrouwen en beurskoersen tegelijk onderuit.*

Wekker (2009), *De Conjunctuurklok: voorlopende, gelijklopende en achterlopende indicatoren.*

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2015–2016	2015 tot en met 2016
2015/2016	Het gemiddelde over de jaren 2015 tot en met 2016
2015/'16	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2015 en eindigend in 2016
2013/'14–2015/'16	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2013/'14 tot en met 2015/'16

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 7070
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2016.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits CBS als bron wordt vermeld.